

Хріщева Олександра Георгіївна –
магістрантка II курсу магістратури
філологічного факультету Одеського
національного університету імені
І. І. Мечникова

Науковий керівник – Форманова С. В.,
докторка філологічних наук, професорка
кафедри української мови Одеського
національного університету імені
І. І. Мечникова

**УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ:
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Роль юридичної термінології у сфері забезпечення єдності правового простору України велика й незаперечна.

Проте, на жаль, сучасне українське законодавство характеризується термінологічною нестабільністю, яка призводить до нечіткості, розпливчастості правового регулювання, породжує непорозуміння, помилки та колізії норм права.

Ми погоджуємось із позицією про те, що юридичні терміни повинні бути доступними та зрозумілими для забезпечення адекватного сприйняття пересічними громадянами, які не мають спеціальних знань у сфері юриспруденції.

Саме тому, з метою дослідження юридичної термінології, необхідно частіше звертатися до методу асоціативного експерименту, який завдяки можливості залучення інформантів - носіїв мови - дозволяє встановити рівень мовленнєвої правової культури та термінологічної компетентності населення України, виявити ті юридичні терміни, які сприймаються населенням неоднозначно або є взагалі незнайомими, а також виявити основні чинники, які призводять до неправильного праворозуміння та правозастосування.

Вищезазначені аспекти обумовлюють актуальність обраної нами теми дослідження.

На сьогодні доволі популярним та дієвим методом експериментального дослідження семантичного обсягу слова є вільний асоціативний експеримент, який дозволяє отримувати повноцінну картину внутрішнього, суб'єктивного світу респондентів на підставі отриманих реакцій на слова-стимули, зазначені в питальнику, та фіксувати тип цих реакцій, а також частотність однотипних реакцій.

Для конструювання асоціативних полів юридичних лексем-стимулів з 26 серпня по 06 вересня 2021 року нами проводився вільний асоціативний експеримент. Він був реалізований у формі анонімного письмового опитування в електронному форматі за допомогою програмного забезпечення Google Forms.

У нашому випадку словами-стимулами слугували 25 юридичних термінів, які мають різногалузеву правову спрямованість: *конституція, держава, право, закон, декларація, сервітут, узупфрукт, колізія, реституція, денонсація, арешт, злочин, вирок, контрабанда, корупція, кінцевий бенефіціарний власник, омбудсмен, вето, референдум, резидент, суд, позивач, адвокат, апеляція, прокурор*.

Кожному респонденту пред'явлено питальник із 32 запитань, які були сформовані у вигляді 6 блоків.

Респондентам було запропоновано ознайомитися зі списком слів та вказати до кожного слова перше слово/словосполучення, тобто асоціацію, яка спаде на думку.

Варто зазначити, що асоціації респондентів на одне й те саме слово-стимул в межах одного

асоціативного експерименту виявились різноманітними за багатьма причинами: вік, стать, рівень освіти, регіон проживання тощо.

Інформантами виступили 50 респондентів, носіїв української (рідна мова – українська), російської (рідна мова – російська) та болгарської (рідна мова – болгарська) мов віком від 18 до 59 років.

За віковими групами респонденти розподілились наступним чином: молодь до 35 років (33), середнього віку (35-55 років) (14), представники старших вікових груп (56-70 років) (3).

Підкреслюємо, що найбільшу частину анкетних відповідей становлять реакції осіб жіночої статі (41 реакція із загальної кількості отриманих).

Отримані в результаті експерименту відповіді-реакції були впорядковані за їх частотністю вживання на підставі суб'єктивного підходу до визначення ядра та периферії асоціативного поля досліджуваних лексем:

- найбільш частотні з них – ядерні (від 8 повторюваних асоціацій і більше);
- медіарні (3-7 повторювані асоціації);
- найменш частотні – периферійні: ближча периферія (2 реакції) і віддалена (одиночні реакції).

Отримані асоціативні реакції розкривають домінантні й периферійні ознаки окремих лексем юридичної термінології у буденному сприйнятті українців.

Варто підкреслити, що за результатами дослідження встановлено, що велика кількість семантичних ознак реально функціонуючого значення в лексикографічному описі не відображені, і навпаки, деякі ознаки, які є складовою лексикографічного значення, можуть бути периферійними, а саме доволі слабо відтворюватися або взагалі не відтворюватися у свідомості носіїв мови – респондентів.

Наприклад, за матеріалами одинадцятитомного тлумачного «Словника української мови» *арешт* – це:

- 1) позбавлення волі, взяття під варту кого-небудь;
- 2) судова заборона вільно розпоряджатися власним майном;
- 3) приміщення для осіб, позбавлених волі; в'язниця [3, с. 58].

До ядерної зони асоціативного поля лексеми *арешт* за результатами асоціативного експерименту відносимо: *трати* (8).

До медіарної зони відносимо реакції: *обмеження* – (7), *позбавлення волі* (6), *в'язниця* (4), *злочин* (4), *покарання* (4).

До ближчої периферії зараховуємо: *ізоляція* (2), *запобіжний захід* (2), *суд* (2).

Віддалену периферію становлять одиночні реакції, а саме: *ув'язнення*, *Василь Стус*, *СІЗО*, *15 діб*, *відповідальність*, *взяти під варту*, *застава*, *заточення*, *проблема*, *закон*, *кара*.

Слід зазначити, що, наприклад, така реакція, як «*взяття під варту*», що є складовою лексикографічного значення слова-стимулу *арешт*, виявилась периферійною, на відміну від реакції «*трати*», яка взагалі не

відображена в лексикографічному описі, проте за результатами дослідження відноситься до ядерної зони асоціативного поля лексеми *арешт*.

Також результати дослідження свідчать про те, що повсякденне сприйняття та тлумачення юридичних термінів характеризується множинністю варіантів інтерпретації, які далеко не завжди збігаються з їх офіційним варіантом.

Наприклад, відповідно до пп. 14.1.213 ст. 213 Податкового кодексу України *резиденти* - це:

а) юридичні особи та їх відокремлені особи, які утворені та провадять свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням як на її території, так і за її межами;

б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет;

в) фізична особа - резидент - фізична особа, яка має місце проживання в Україні [1].

У результаті асоціативного експерименту отримано 50 відповідей-реакцій на слово-стимул *резидент*.

До ядерної зони асоціативного поля лексеми *резидент* за результатами асоціативного експерименту віднесено: *громадянин* (8).

До медіарної зони віднесено реакції: *представник* (6), *мешканець* (3), *особа* (3), *член організації* (3), *учасник* (3), *статус* (3).

До ближчої периферії зараховуємо: *громадянство* (2), *фізична особа* (2), *Комеді клуб* (2).

Віддалену периферію становлять одиничні реакції, а саме: *заступник, людина, місце проживання, місцевий, чужинець, юридична особа, управлінець, територія, свій, розвідник, той, хто проживає в країні протягом якогось терміну; особа, яка має тісний зв'язок з певною державою, постійне місце проживання, постійне перебування, податківець*.

Таким чином, з огляду на отримані реакції, можна зазначити, що сприйняття респондентами терміна «*резидент*» не збігається із офіційним варіантом, зазначеним у нормативно-правовому акті.

Респондентами помилково визначено, що лексеми *резидент* та *громадянин* є тотожними, оскільки законодавцем в основу визначення терміна *резидент* покладено критерій проживання фізичної особи/ утворення та впровадження діяльності юридичної особи відповідно до законодавства України, а не громадянство.

Терміни, однозначні з точки зору юридичного тлумачення, виявляються багатозначними для рядового носія мови, про що свідчать наведені респондентами різноманітні асоціації, які доволі різняться залежно від віку, освіти, професії та інших чинників, які впливають на відповіді респондентів.

Наприклад, відповідно до ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню

тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» *кінцевий бенефіціарний власник* - будь-яка фізична особа, яка здійснює вирішальний вплив (контроль) на діяльність клієнта та/або фізичну особу, від імені якої проводиться фінансова операція [2].

У результаті асоціативного експерименту отримано 50 відповідей-реакцій на слово-стимул *кінцевий бенефіціарний власник*.

До ядерної зони асоціативного поля лексеми *кінцевий бенефіціарний власник* за результатами асоціативного експерименту віднесено: *нульові асоціації* (9).

До медіарної зони відносимо реакції: *вплив* (3), *вирішальний вплив* (4).

Звертаємо увагу, що реакції, які ми зараховуємо за результатами дослідження до медіарної зони, надані представникам юридичної професії.

До ближчої периферії зараховуємо: *господар* (2), *отримання доходу* (2), *власник* (2), *той, хто отримує грошову вигоду* (2), *цінні папери* (2), *контроль* (2).

Віддалену периферію становлять одиничні реакції, які виявились доволі багатозначними, а саме: *банк, бізнес, система, прихованість, верховний власник, вирішальний, влада, головний власник, вигодонабувач, головний, гроші, депутат, ЄДРПОУ, єдиний і остаточний власник якогось майна, кінцевий отримувач доходу, кінцевий власник; людина, що не афішує свою власність; майно, покупець; фізична особа, яка контролює діяльність фізичної особи, що здійснює фінансову операцію; хазяїн всіх працівників, цільовий отримувач*.

Зауважимо, що дев'ять із запропонованих в питальнику юридичних термінів не викликали у деяких респондентів жодної реакції, а саме: *денонсація* (10), *кінцевий бенефіціарний власник* (9), *омбудсмен* (6), *вето* (2), *позивач* (2), *сервітут* (10), *узуфрукт* (13), *колізія* (4), *реституція* (5).

Вказані юридичні терміни мають іншомовне походження, наприклад, терміни *сервітут, узуфрукт, колізія, реституція, бенефіціар, veto* мають латинське походження та запозичені з римського цивільного права, термін *денонсація* має французьке походження.

На нашу думку, такі результати обумовлені відсутністю частотності їх застосування у повсякденному житті українців.

Сподіваємось, що наведені результати асоціативного експерименту в подальшому стануть стимулом для приділення законодавцем більшої уваги створенню юридичних термінів на національній основі, а не запозиченню їх з іноземних мов.

Враховуючи вищезазначене, переконливо доводимо, що отримані результати експериментального дослідження дозволяють зробити висновок, що юридичні терміни сприймаються населенням неоднозначно, що призводить до термінологічної нестабільності, помилок та колізії норм права.

Саме тому, на нашу думку, необхідно відводити більше годин для вивчення теми «Юридична термінологія» або ввести окремий однойменний міждисциплінарний курс для студентів всіх спеціальностей, в межах якого

вивчати: проблеми синонімії, омонімії та полісемії юридичних термінів, шляхи їх вирішення; процес формування, розвитку та вдосконалення юридичної термінології; її зв'язок з суспільною свідомістю і праворозумінням, з особливостями національної культури; співвідношення власне українських, запозичених, калькованих термінів у терміносистемах юриспруденції та інші нагальні питання, знання яких дозволять у майбутньому вирішити термінологічну проблему в Україні [4, р. 65].

Результати дослідження є важливими для окреслення завдань задля наступних соціолінгвістичних пошуків та розробки механізмів усунення термінологічної нестабільності та досягнення однозначності сприйняття юридичної термінології населенням України.

Література

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 року № 2755-VI (зі змінами та доповненнями від 01.08.2021 року) URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.10.2021 року).
2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 року № 361-IX (зі змінами та доповненнями від 08.10.2021 року) URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.10.2021 року).
3. Словник української мови: в 11 томах. Том 1.; за ред. Білодіда І.К., Горецького П.Й. Київ: Наукова думка, 1970. 799 с.
4. Khrishcheva Oleksandra, Formanova Svitlana. The main terminological disadvantages of the current legislation of Ukraine and the proposals for their abolition. International Scientific Conference Modern Global Trends in the Development of Innovative Scientific Researches: Conference Proceedings, March 20th, 2020. Riga, Latvia: Baltija Publishing. 180 pages.